

Šiluvos legenda ir jos plėtotė Motiejaus Valančiaus apsakyme „Mielaširdinga ponija“: „bažnytinio daiktiškumo“ aspektas

VIGMANTAS BUTKUS

Šiaulių universitetas, Humanitarinis fakultetas, P. Višinskio g. 38, LT-76352 Šiauliai

El. paštas: trybutkai@takas.lt

Pirmoje straipsnio dalyje analizuojamas ankstyviausias Šiluvos legendos variantas (1661) ir vėlesnės jo transformacijos visą dėmesį sutelkiant ties legendoje itin reikšminga protestantizmo ir katalikybės ideologine kova dėl simbolinio bažnytinio daiktiškumo. Antroje straipsnio dalyje bažnytinio daiktiškumo aspektu analizuojamas Motiejaus Valančiaus apsakymas „Mielaširdinga ponija“ (1868), kurio herojė malonij susilaukia dėl simbolinio bažnytinio daikto – kryžiaus – transformacijų. Straipsnyje daromos apibendrinančios išvados: (a) apie neišvengiamą „bažnytinio daiktiškumo“ sklaidą tiek į simbolinę-sakralią, tiek į trivialią-profanišką sferas; (b) apie tokios „dvejos“ sklaidos katalikišką natūralumą, vientisumą; (c) apie „lokalios katalikybės“ (Šiluvos atvejį) autentiškumą.

Raktažodžiai: legenda, stebuklas (stebuklingumas), katalikybė, protestantizmas, bažnytinis daiktiškumas, kontrreformacija, simboliškumas, sakralumas, profaniškumas

---

Šiluvos fenomenas Lietuvos religijų istorijoje, kultūros, mentaliteto raidoje tebėra iki galo neišnarpliotas mazgas, kuriame susipynė katalikybės, protestantizmo religijų, iš dalies ir pagonybės recidyvų gijos. Jis atspindi visos Lietuvos, bet pirmiausia Žemaitijos religinių metamorfozių, ideologinių kovų, lūžių raidą, netgi galėtų būti traktuojamas kaip išraiškingas tos raidos simbolis ar metodologiškai parankus modelis. Atmegzti tokį sudėtingą mazgą, matyt, galima tik dialogiškais kompleksiniais įvairių mokslų – archeologijos, istorijos ir bažnytinės istorijos, menotyros, tekstologijos etc. – tyrimais, kurie jau turi solidžią lenkišką-lietuvišką tradiciją, gerą įdirbį (galbūt labiausiai minėtinas Stasio Ylos veikalas „Šiluva Žemaičių istorijoje“ (1970)). Ar prie šių tyrimų gali prisidėti literatūrinė analizė, literatūrologinės išvalgos?

Menotyrininkė Regimanta Stankevičienė išsamų studijinį straipsnį „Šiluvos bazilikos paveikslas Švč. Mergelė Marija su Vaikeliu. Istorinis ir ikonografinis kontekstas“, parašytą remiantis lyginamuoju bei istoriniu metodais ir galintį būti faktografinės-empirinės precizikos pavyzdžiu, t. y. fakto mokslo (!) pavyzdžiu, užbaigia taip:

„Ne visada faktas reiškia daugiau už legendos tiesą [išskirta mano – V. B.]. Ir čia pateikti argumentai bei faktai nepaneigia tradiciniame pasakojime apie paveikslą stebuklingą sugrįžimą į

Šiluvą labiausiai išryškintos tiesos. Ji paprasta: Švč. Mergelės Marijos paveikslas XVII a. I ketvirtyje vėl sustiprino Marijos garbinimą, prasidėjusį šioje gana atkampioje vietovėje XV a. viduryje, ir išgarsino Šiluvą. Paprasta Lietuvos vieta šimtmečiams tapo ypatingu dvasiniu centru. Tai stebuklas, kurio dalis yra ir aptartasis paveikslas¹.

Toji „paprasta Lietuvos vieta, šimtmečiams tapusi ypatingu dvasiniu centru“, apskritai Šiluvos fenomenas, įvairiausias jo apraiškos, jo legendos bei jų tiesos yra esmingai interpretuotos ne viename lietuvių raštijos tekste, grožinės literatūros kūrinyje. Literatūrinės interpretacijos itin svarbios tuo požiūriu, kad jos tarytum subjektyvizuoja, bet sykiu ir „įvaizdina“ Šiluvos fenomeną, rodo, į ką jis transformuodavosi žmonių sąmonėje, atmintyje įvairiais istorijos laikotarpiais, kaip jis būdavo varijuojamas, multiplikuojamas, vertinamas. Rodo, kaip egzistavo ir kito „legendos tiesa“, kuri, skirtingai nuo „fakto tiesos“, iš principo nebūna vienkartinė, monumentali, statiška, nuolat atsinaujina, pasipildo, patiria įvairiausių virsmus, metamorfozes, bet dėl to, kaip teisingai pastebėjo R. Stankevičienė, netampa nė kiek menkesne *tiesa* už faktą.

Ir apskritai legenda kelis šimtmečius gyvybinga bei paveiki (toks neabejotinai yra šiluviškis pasakojimas apie Marijos apsireiškimą, jos stebuklingo paveikslo radimą ir to pasakojimo sukelti legendiniai tikėjimai-pasakojimai Šiluvos šventumu, stebuklingumu) gali išlikti tik tuomet, jei ji, be invarianto, be kanonizuoto pavidalo, turi variantų, sekimų, perkūrimų, lokalizavimų, tęsinių, literatūrinių interpretacijų. Vadinasi, literatūrologinis požiūris minėtą Šiluvos tyrimų kompleksą kaip tik ir gali papildyti jau ketvirtą amžių besitęsiančios reikšmingos, permainingos „legendos tiesos“ analize².

***

Chronologiškai ankstyviausias vėliau evoliucionavusios Šiluvos Marijos legendos variantas yra užrašytas 1661 m. Šiluvos klebono Mikalojaus Sviechovskio (Nicolaw Swechowski). Tačiau išliko tikrai dokumentuotas pastarojo nuorašas „Šiluvos bažnyčios <...> istorija“, kurį daugiau nei po šimto metų, 1786 m. gegužės 13 d., parūpino kitas Šiluvos klebonas Tadas Juozapas Bukota. Žvelgiant iš idėjų, raštijos istorijos, net filologinės tekstologijos pozicijų, Šiluvos legenda savo turiniu, raiška, prasminiais akcentais yra tiesiog chrestomatiškai „pavyzdinis“ kontrreformacijos (epochos) dokumentas. Kitaip tariant, jis labiau išreiškia ne laisvai, natūraliai evoliucionuojančios, o būtent „kontratakuojančios“, kiek forsutos, kovingos katalikybės ideologiją. Juozas Vaišnora pastebėjo, kad, jo žiniomis, Šiluvos atvejis buvęs „turbūt vienintelis atsitikimas, kad [apsireiškusi] Marija prakalbėjo į kito tikėjimo žmogų [kalvinistų dvasininkus – V. B.]“³. Vien jau Marijos

¹ R. Stankevičienė, Šiluvos bazilikos paveikslas „Švč. Mergelė Marija su Vaikeliu“. Istorinis ir ikonografinis kontekstas, *Lietuvos dailės muziejaus metraštis*, 2005, Nr. 6; http://zemaitija.mch.mii.lt/ldmuziejus/Metraštis/Sestas_Stankevicienes_straipsnis.htm

² Epizodiniu tokios analizės bandymu drįsčiau laikyti prieš kelerius metus publikuotą savo straipsnį apie vieną „šiluvišką“ poeto Kazio Bradūno kūrinį: V. Butkus, Kelionė į Šiluvą (Kazio Bradūno eilėraščio „Šventoji kelionė“ analizė), *Filologija*, 1999, Nr. 1(5), p. 4–10.

³ J. Vaišnora, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Lietuvių katalikų mokslo akademijos leidinys Nr. 5, Roma, 1958, p. 351. Šioje vietoje reikėtų trumpai priminti pradinį legendos siužetą. Legenda pasakoja apie verkiančios moters su kūdikiu ant rankų pasirodymą piemenims. Vienas piemuo apie tai pranešė savo katechetui, šis pasikvietė kalvinistų mokytoją Saliamoną (*Salomona*) ir jie abu sykiu nuskubėję

ir kalvinistų apsikeitimo replikomis epizodas traktuotinas kaip pakankamai tiesmukas konfliktiško religijų susidūrimo, jų „karo“ iliustravimas, alegorizavimas. Visa legenda aiškiai komponuota kaip pradinį, antgamtišką, stebuklingą religinės, ideologinės, ypač juridinės, kovos prieš protestantus Šiluvoje *impulsą* ir kaip pagrindinę neginčytinos, teisėtos, galutinės katalikų pergalės prieš juos *priežastį* legitimuojantis, poetizuojantis ir įamžinantis tekstas⁴. Šitoks legendos, sakytume, propagandinis kovingumas ir planingumas, idėjinis-struktūrinis sistemingumas apnuogina esminį komplikuotos religijų istorijos momentą, kurį būtina trumpai prisiminti ir paryškinti.

Šiluvos legendos pirmasis (M. Sviechovskio) variantas jungia kelis tarpusavyje susijusius stebuklinius epizodus: 1) Marijos pasirodymo piemenims ir kitatikiams, 2) aklo žmogaus praregėjimo, 3) skrynios su Šiluvos katalikų bažnyčios fundaciniais dokumentais suradimo ir atkasimo iš žemės, 4) stebuklingojo Marijos paveikslu suradimo. Pamažu legenda kito, evoliucionavo: antrasis epizodas (senelio praregėjimas) visiškai išblėso pirmojo šviesoje, o ketvirtasis buvo prijungtas prie trečiojo – pradėta pasakoti ir tikėti, kad Marijos paveikslas rastas ne, kaip rašo M. Sviechovskis, Šiluvos miške atremtas į pušį, bet atkastoje skrynioje *sykiu* su fundacijos dokumentais⁵.

Pamažu legendinė iškastoji skrynčia, ties kurios įvaizdžiu kol kas daugiausia ir apsistosome, teologiškai ir literatūriškai „pilnėjo“ ir sakralėjo: be dokumentų (pirminė versija), vėliau joje „atsirado“ stebuklingasis paveikslas, „atsirado“ „ir vienas greičiausiai [Šiluvos katalikų bažnyčios – V. B.] steigėjo dovanotas brangus arnotas“, ir šventi indai⁶, „atsirado“, kaip „Žemaičių vyskupystėje“ (1848) rašė Motiejus Valančius, apskritai „daiktai katalikų bažnyčios“⁷. Pastaroji formuluotė ir išplito, perėjo į įvairius pasakojimus, populiarius

---

pamatė tą patį reginį, o kai paklausė, ko moteris verkianti, ši atsakiusi, kad kažkuomet šiose žemėse garbinę jos sūnų, o dabar čia sėja rugius, ir išnykusi. Abu kalvinistai nusprendę, kad čia buvo pasirodžiusi kažkokia šmėkla ar fantazijos vaisius. Bet kai vakare piemenys apie regėjimą papasakojo valstiečiams, vienas aklas senelis prisiminęs, kad toje vietoje, kur įvyko pasirodymas, prieš daug metų buvusi katalikų bažnyčia, kurią pražudę kitą tikėjimą pasirinkę ponai. Apie įvykį pasklido kalbos, jas išgirdo kanauninkas Jonas Kazakevičius (*Kozakiewicz*). Jis susirado minėtą aklą senelį, kuris, juodviem atėjęs į vietą, kur kažkada stovėjusi katalikų bažnyčia, praregėjo ir parodė, kur yra užkasti tos buvusios katalikų bažnyčios fundaciniai dokumentai. Atkasus skryniją, joje šie dokumentai rasti. Šiluvos miške rastas į pušį atremtas Marijos paveikslas. Remiantis skrynioje aptiktais dokumentais, po ilgų ir sudėtingų bylinėjimosi procesų, net po kriminalinių ekscesų (apšaudyta J. Kazakevičiaus karieta) iš kalvinistų buvo atgautas kažkada katalikams priklausiusios žemės. Taip Šiluvoje vėl savo teises atgavo ir triumfavo katalikybė (pagal: Historia zagubionego od hereticków kościoła Szydłowskiego przez osiemdziesiąt lat jako Pan Bóg objawił [się] przez Nayświętszą Pannę, *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (VUB RS): f. 1, E289, l. 75 (1–4)).

⁴ Šiluvos legenda ir teksto, ir konteksto (kaip tam tikro lenkiškų, itališkų ir kt. analogų sekimo ir lokalizavimo atvejis) požiūriu turbūt profesionaliausiai ir kruopščiausiai yra išanalizuota studijoje: A. Vaišvila, *Šiluvos mitas*, antrasis pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Mintis, 1986, p. 11–68. Tiesa, studija publikuota *ateistinių* knygų serijoje „Pokalbiai su tikinčiuoju“, tačiau joks ryškesnis sovietinio ateizmo šešėlis negožia nei konceptualios analizės esmės, nei išsamių jos detalių.

⁵ A. Vaišvila, op. cit., p. 16–17.

⁶ J. Vaišnora, op. cit., p. 351, 359.

⁷ M. Valančius, *Raštai*, t. 2, Lituanistinė biblioteka 12, Vilnius: Vaga, 1972, p. 102. Žinomoje rašytinėje tradicijoje turbūt pirmasis paveikslą ir *bažnyčios daiktus* į skryniją „įdėjo“ žemaičių vyskupas Antanas Tiškevičius 1748 m. rašytoje reliacijoje Popiežiui (žr. A. Vaišvila, op. cit., p. 17; R. Stankevičienė, Šiluvos bazilikos paveikslas „Švč. Mergelė Marija su Vaikeliu“. Istorinis ir ikonografinis kontekstas).

leidinius apie Šiluvą⁸. Visas šis legendinis skrynios „pilnėjimas“ legendai evoliucionuojant vyko nepaisant to, kad faktiškai, istoriškai, t. y. teisminių raštų liudijimu: „[i]š senosios katalikų bažnyčios reikmenų [buvo] vos vienas varpas atgautas iš kalvinistų <...>. Kiti bažnytiniai daiktai, auksiniai ir sidabriniai indai, papuošalai ir kt. *liko neišieškota* [išskirta – V. B.]“⁹. Faktas (bažnytiniai daiktai neatgauti, juridiskai neišieškoti) bei legenda (bažnytiniai daiktai atgauti, stebuklingai rasti skrynioje) išsiskiria viešojoje erdvėje absoliučiai įsigalint pastarajai. Ją nuosekliausiai yra poetizavęs, konceptualiausiai, gal net fundamentaliausiai įsimbolinęs poetas Kazys Bradūnas, kuris rašė: „*Sandoros* [sic! – V. B.] *skrynią* Šiluvoje / Išgelbėjom“ („Antifona IV“; išskirta – V. B.)¹⁰; „*Liturginių rūbų skrynios* / Užkastos žemėje. / Užkasta žemėje / *Duona ir vynas*“ („Šiluva“; išskirta – V. B.)¹¹.

Taip *legendos tiesa, diskursyvinė (literatūrinė)* tiesa jau tampa kone svarbesnė ar iš tikrųjų svarbesnė už istorinę fakto tiesą. Vien tik dokumentus slepianti (išsauganti) apytuštė skrynia (tai istoriškai autentiškiausias M. Sviechovskio variantas) nelabai tetiko išreikšti kontrreformacijos šalininkų mąstymo pokyčius, todėl legenda dėsningai evoliucionavo pagal katalikišką kontrreformacijos logiką: skrynioje *atsirado* paveikslas, kiti liturginiai, bažnytiniai daiktai. Nugalėjo ne faktiškai (ar „faktiškai“), bet ideologiškai autentiškiausias legendos variantas, įprasminantis katalikybės, sykiu neišvengiamai ir reprezentatyvaus išorinio bažnytinio daiktiškumo atgimimą bei greitą ir itin intensyvią tokio daiktiškumo suklestėjimą, kuris, pavyzdžiui, tuo metu labai raiškiai pasireiškė ir forsuota, „tiršta“ barokinių bažnyčių puošyba, apskritai baroku kaip adekvačia kontrreformacijos išraiška¹². Kitaip tariant, didžiosiose konfesijų „slėpynėse“ nuo sunaikinimo slėpti po žeme labiau reikėjo ne katalikų bažnyčios fundacijos dokumentus (socialinis, juridinis lygmuo), nors jie ir buvo labai svarbūs¹³, bet, M. Valančiaus žodžiais tariant, „daiktus katalikų bažnyčios“, t. y. tai, kas tuomet įprasmino patį katalikiškąjį pasaulėvaizdį (simbolinis, simbolinis-idėjinis lygmuo). Ernstas Gombrichas rašo: „Juo daugiau protestantai pamokslavo prieš išorinį blizgesį bažnyčiose [t. y. prieš intensyvią bažnytinio daiktiškumo eksploatavimą – V. B.], juo labiau Katalikų bažnyčia troško palenkti sau menininko galią“¹⁴.

Kad ši situacija būtų aiškesnė, palyginimui verta prisiminti panašius konfesinių kovų įvykius kaimyninėje Livonijoje. 1524 m. kovo mėnesį įnirtusi reformatų minia Rygos bažnyčiose „plėšė nuo sienų šventus paveikslus, sudaužė altorius, mindė kojomis kryžius“, o kai kažkas iš minios „Dievo motinos atvaizdą apšaukė ragana [*pasludināja Dievmātes*

⁸ Skrynioje rasti „ir kiti bažnytiniai daiktai“ (J. Budzeika, *Marijos apsišveikimas Šiluvoje*, Marianapolis, 1953, p. 7); „iš žemės iškėlė skrynią su paslėptaisiais bažnytiniais daiktais“ (L. Jurša, *Auksinė Šiluvos karūna*, Vilnius: UAB „Valstiečių laikraštis“, 1992, p. 39) ir pan.

⁹ J. Vaišnora, op. cit., p. 352.

¹⁰ K. Bradūnas, *Prie vieno stalo*, poezijos rinktinė, Vilnius: Vaga, 1990, p. 423.

¹¹ Ibid., p. 199.

¹² Jėzaus bažnyčia Romoje (1575 m.), kuri kone visų meno istorikų pripažįstama kaip ryškiausia, reprezentatyviausia barokinio meno pradžia, „buvo bažnyčia ką tik įsteigto jėzuitų ordino, iš kurio tikėtasi, jog jis įveiks reformaciją visoje Europoje“ (E. H. Gombrich, *Meno istorija*, Vilnius: Alma littera, 1995, p. 302).

¹³ Tiesa, kaip rašo A. Vaišvila, ir Šiluvos katalikų bažnyčios fundacijos dokumentų iš tikrųjų nereikėjo nei slėpti, nei „atkasti-surasti“ skrynioje, kadangi „jie ramiausiai gulėjo Varnių kurijos archyve“ ir bylai buvo pasiimti būtent iš jo (A. Vaišvila, op. cit., p. 49).

¹⁴ E. H. Gombrich, op. cit., p. 344.

tėlu par raganu]¹⁵, visi moteris vaizduojantys šventi paveikslai vienoje Rygos aikštėje buvo viešai sudeginti „ant raganų laužo“¹⁵. Labai svarbu pažymėti tokį simptomišką sutapimą, kad pirminiame (M. Sviechovskio) Šiluvos legendos variante rašoma, jog ir Marijos paveikslas, rastas miške, irgi buvo eretikų, t. y. reformatų, dėl panašių priežasčių sudegintas: „kuris [paveikslas] kaip greitai atsidūrė eretikų rankose, taip greitai jį sudegino [*który iak prędko się dostał wręce heretyckie, tak prędko go spalili*]“¹⁶. Tokiomis brutaliomis akcijomis, nukreiptomis prieš vadinamąjį atvaizdų garbinimą, bažnyčios reformatų buvo „išvalomos“ nuo bažnytinio daiktiškumo, nuo vizualaus figūratyvumo. Anot *dėsningai kontr-reformaciškai* evolucionavusios šiluviškės legendos, Šiluvos katalikai kaip tik ir išsaugo bažnytinius daiktus nuo tikėtino tokio ar panašaus sunaikinimo ar bent jau neišvengiamo desakralizavimo: jie juos užkasa į žemę sudėtus į skrynią, kuri maždaug po aštuoniasdešimt metų stebuklingai atrandama ir atkasama. Vienas iš išsaugotų bažnytinių daiktų yra būtent Dievo motinos Marijos *atvaizdas*¹⁷, kuris dar XVII a. skelbiamas stebuklingu, o 1786 m., aišku, dėl legendos sukurto įvaizdžio popiežiaus Pijaus VI kanonizuojamas.

Taigi vienais atvejais Marijos paveikslas apšaukiamas bedievišku, raganišku ir sudeginamas, kitu – išaukštinamas, glorifikuojamas kaip stebuklingas. Visiškos priešybės, kurias sugretinus dar labiau ryškėja, kad Šiluvos legenda, visas Šiluvos fenomenas raizgčioje Lietuvos religijų istorijoje iškyla kaip simboliška katalikybės pergalės prieš protestantizmą „triumfo arka“. Tiesa, Šiluvos atvejis, nors ir savotiškas, Lietuvoje nėra išskirtinis. Virginijus Savukynas rašo:

„Taigi šv. Marija gelbsti nuo paklydimų, erezijos, velnių vylių. Būtent todėl ji geriausiai „tiko“ kaip apvalytoja nuo reformatiškų burtų. <...> stebuklai randasi tam tikrais atvejais, - kai kitatikiai išniekina *mūsų* tikėjimą. Ir vėl čia iškyla šv. Marijos figūra. Taigi matome, jog vienoje pusėje yra „tikra“ religija, kuriai atstovauja šv. Marijos figūra, o kitoje – „netikra“, kuriai atstovauja protestantai. Tokioje situacijoje aiškėja, kodėl stebuklingi [Marijos] paveikslai iškildavo šalia reformatų bažnyčių“¹⁸.

Bažnytinio daiktiškumo prasme Šiluvos katalikų pergalė traktuotina kaip pergalė prieš bandymą „nudaiktinti“, „nusimbolinti“ ir taip labiau subjektyvizuoti, interiorizuoti tiek viešąją religinį gyvenimą, tiek asmeninius religinius išgyvenimus. Bandymas subjektyvizuoti idėjiškai reiškė siekį atriboti ir sykiu apsaugoti tikėjimą nuo daiktiškumo apskritai, nuo materialybės trivialumo, buitiskumo, kasdieniškumo. Tačiau XVI–XVII a. Lietuvoje panašiam pasaulio „su(si)dvejimui“, materialumo, regimybės ir subjektyvumo at(si)-

¹⁵ Arveds Švābe, *Latvijas vēsture*, Sēj. 1. Trešais izdevums, Rīga: Avots, 1990, lpp. 150–151.

¹⁶ Historia zagubionego od heretyków kościoła Szydłowskiego przez osiemdziesiąt lat jako Pan Bóg objawił [się] przez Nayswiętszą Pannę, *VUB RS*: f. 1, E289, l. 75 (1–4).

¹⁷ Jau seniai tyrinėtojų pastebėtas pats didžiausias šiluviškės legendos evoliucijos nenuoseklumas yra susijęs su paveikslo sudeginimo motyvu, kuris vėliau buvo atmetas stebuklingą Švč. Mergelės Marijos su vaikeliu paveikslą „idedant“ į skrynią. Kitaip tariant, stebuklingas paveikslas negalėjo būti sudegintas, nes jis jau keli šimtmečiai puošia Šiluvos bažnyčią, vadinasi, buvo ne sudegintas, bet paslėptas, išsaugotas ir atrastas. Nebent būta *dar vieno* Marijos atvaizdo, bet ši versija, kiek straipsnio autoriui žinoma, nebuvo niekur svarstyta ir yra mažai tikėtina.

¹⁸ V. Savukynas, Švenčiausios Mergelės Marijos kultas ir religinis lietuvių identitetas, *Seminariai*, Vilnius: Atviros visuomenės kolegija, 1998, p. 52. V. Savukynas šio straipsnio pradžioje pateikia Lietuvos žemėlapi, kuriame pažymi reformatų bažnyčių ir šventųjų Marijos paveikslų buvimo vietas. Žemėlapis akivaizdžiai iliustruoja jo teiginį, kad „stebuklingi Marijos paveikslai iškildavo šalia reformatų bažnyčių“.

skyrimui, matyt, neužteko prielaidų. Pergalę šventė prigimtinis vientisumas: katalikybės sugrįžimas reiškė šio vientisumo sugrįžimą, galbūt net savitai įsivaizduojamos gyvenimo pilnatvės – dieviškumo ženklų, regimų ne tik „sielos akimis“, bet ir „kūno akimis“ (kaip buvo įprasta nuo senųjų pagonybės laikų) – sugrįžimą. Visų šių sugrįžimų simboliais tapo sulegendintieji Šiluvos paveikslas bei akmuo, ant kurio apsireiškusi Marija. Jie „užpylė“ griovį, pradėtą kasti tarp religinio ir pasaulietinio, dvasinio ir materialaus, sakralaus ir profaniško pasaulių, ir taip lyg atkūrė kažkokią pradinę sinkretinę vienovę.

Seniai pastebėta, kad materialusis religinis, bažnytinis daiktiškumas, kad ir „iššventintas“, kad ir gavęs oficialų ar neoficialų stebuklo statusą, neišvengiamai transformuodavosi į buitinių daiktiškumą, buitinių daiktų gausą, išsiliedavo į gatvę ir virsdavo prekyviute, „jomarku“, teatru, bažnytinį sakralumą ir kasdienį profaniškumą įsukdamas į vieną bendrą karuselę, pavyzdžiui, atlaidų, procesinės piligrimystės karuselę. Tai turbūt neišvengiama, net dėsninga. Apie tokius reiškinius XIV–XV a. Vakarų Europoje plačiai rašo kultūros istorikas Johanas Huizinga garsiajame veikalė „Viduramžių ruduo“ (1919). Jis mini, kad religiniais kūrniais, atvaizdais, relikvijomis, sakramentalijomis „persotintoje atmosferoje religinė įtampa, tikroji transcendencija, pasitraukimas iš *čia ir dabar* negali nuolatos tvirti“, tad virsta „stebinančia šiapusybe, išreikšta ano pasaulio formomis“. Taip įsibėgėja „nuolatinio begalybės vertimo baigtybėmis procesas“, kiekviena net itin šventa stebuklinga dievybės apraiška „nelyg laivas kiaukutų sluoksniu apkimba ją sumenkinančių išorinių tikėjimo elementų atvašynu“, pats Dievas tampa „per daug perkeltas žemėn“ ir „atstumas, skiriantis žemiškus dalykus nuo dvasinių“, kiekvieną akimirksnį gresia pradingti, o tai jau XV a. „kėlė siaubą“ rimtiems katalikų teologams¹⁹. Stebuklingame Šiluvos Marijos *paveiksle*, kuris yra barokinės Šiluvos bažnyčios (1786) pagrindinis akcentas, prasminis ir vizualus jos „branduolys“, ir akmenyje, ant kurio pasirodžiusi Marija ir kuris yra Šiluvos koplyčios (1924, architektas Antanas Vivulskis) pagrindinis akcentas, kaip tiesiog „chrestomatiškuose“ katalikiškojo bažnytinio daiktiškumo reprezentantuose slypi neišvengiamos „nuolatinio begalybės vertimo baigtybėmis“ (J. Huizinga) potencijos – juose užkoduotos ir Šilinių pamaldos, ir Šilinių „jomarkai“, ir Šilinių šventumas, ir Šilinių karnavalas.

Visas šias ir panašias potencijas, kodus išskleidžia lietuvių rašytojų kūriniai Šiluvos tema, gal ir netiesiogiai, bet iš esmės ir labai organiškai pratęsiantys, varijuojantys Šiluvos legendą, apčiuopiantys patį Šiluvos fenomeno branduolį, plėtojantys šiluviškę „legendos tiesą“. Stebina chronologinė, žanrinė, poetinė, tipologinė ir kt. kūrinių įvairovė: Motiejaus Valančiaus „Vaikų knygelės“ (1868) apsakymas „Mielaširdinga ponija“, Aleksandro Fromo-Gužučio apysaka „Vargdieniai“ (1895; tiksliau, trys jos skyriai: „Šiluva“, „Pirmas pasimatymas“, „Ubagai ir jų puota“), Žemaitės apybraiža „Kelionė į Šidlavą“ (1907), Nelės Mazalaitės literatūrinė legenda „Vieno miško legenda“ (1948), Liudo Dovydeno apysaka „Per Klausučių ūlytėlę“ (1952), misterijos pobūdžio sceninis Mykolo Linkevičiaus veikalas „Marijos apsireiškimas Šiluvoje“ („Šiluvos šventovė“, vaidintas per Šilines kasmet nuo 1936 iki 1944 m., išskyrus 1941 m.); įvairių poetų eilėraščiai (tiesa, labai nevienodo meninio lygio) – Kazio Bradūno „Šventoji kelionė“, „Šiluva“, „Vakaras prie Šiluvos“, „Antifona IV“, Alfonso Šešplaukio-Tyruolio „Nuo Šiluvos kalnelių“, „Rugsėjo aštuntoji“, Kotrynos Grigaitytės „Šiluvoje“, „Nenuženkn nuo akmens“, „Ave,

¹⁹ J. Huizinga, *Viduramžių ruduo, Studija apie keturiolikto ir penkiolikto šimtmečio gyvenimą ir mąstyseną Prancūzijoje ir Nyderlanduose*, iš nyderlandų kalbos vertė Antanas Gailius, Vilnius: Amžius, 1996, p. 188, 189, 191, 194.

Marija“, Anatolijaus Kairio „Šiluvos Marijai“, Elenos Tumienės „Lietuvos karalienė“, „Lobių skrynja“ ir kt.

Toliau šiame straipsnyje susikoncentruojama ties didaktiniu dokumentiškumą, apybraižiškumą imituojančiu ir tiesmukoku meno *à la* primityvizmas estetiniu nuoširdumu paženklinutu M. Valančiaus apsakymu „Mielaširdinga ponja“, kuris pasižymi etnografiškai, antropologiškai skvarbia vaizduojamų reiškinių analitika ir konceptualiai išplėtoja Šiluvos legendoje sureikšmintą katalikiškojo bažnytinio daiktiškumo aspektą.

***

Apsakyme „Mielaširdinga ponja“ pasakojama apie tai, kaip Šiluvos bažnyčioje beverciančią ir Šiluvos Marijai besimeldžiančią našlaitę Liudvę, kuri tik prieš kelias dienas palaidojo savo motiną, pastebi ir kaip įduktę į savo namus pasiima auginti viena bevaikė „mielaširdinga ponja“ Elžbietė. Šiam jos geram darbui pritaria ir pastūmėja epizodinis to apsakymo veikėjas Šiluvos klebonas T. J. Bukota, kuris yra realus istorinis asmuo, kaip minėta, 1786 m. parūpinęs M. Sviechovskio „Šiluvos bažnyčios <...> istorijos“ nuorašą, be to, aprašytas M. Valančiaus „Žemaičių vyskupystėje“²⁰. Matyt, šitaip M. Valančius siekia pasakojamos istorijos įtikimumo, o toliau ją plėtoja taip: Liudvė labai gražiai sutarė su savo globėja, „mylėjo aną, regis, juoba nekaip tikrąją motiną“ (p. 103), slaugė prie mirties patalo, pagal testamentą gavo iš jos didelį piniginių palikimą ir dar galėjo „pasiskirti iš viso <...> turto vieną tinkamąjį palaiką“ (p. 105). Globėjos giminės siūlė jai pasiimti gražią suknią, skarą ar brangų žiedą, bet ji išsirinko ir pasiėmė „Dievo mūką, kurią antra motina mano mirdama rankose turėjos ir bučiavo. Tas kryžius bus geriausiu atminimu ir palaiku geradeikos“ (p. 105). Vėliau Liudvė sėkmingai ištekėjo, susilaukė trijų vaikų ir laimingai gyveno, kol „vienas bernas pypkininkas kuliama jame laike užkrapštė ugnį“ (p. 105) ir gaisras sunaikino visą Liudvės šeimos sodybą, viską, ką jie turėjo. Atrodo, nebebuvo likę jokios išeities. Dievobaimingoji Liudvė nusprendė vėl eiti į Šiluvą ir vėl melsti Šiluvos Marijos pagalbos:

„Paskiau moteris tarė: „Žinau, ką padarysiu. Šidlavos Motina Švenčiausia gelbėjo mane kūdikystėj, eisiu ir dabar melsti Jos pagalbos.“ Tai pasakiusi, ėmė kryžių, nuo ponios gautą, ir išėjo pėsčia, poterius kalbėdama. Nuėjusi klapės bažnyčioj, verkė ir, bučiuodama Dievo mūką, meldė pagalbos. Bebučiuodama ir bežliaugdama sudrėkino savo kryžių taip, jogei tas, būdamas iš daug lentelių suklijuotas, atsiklijavo. Liudvė, atėmusi užpakalinę lentelę, pamatė viduj brangų, su deimantais aptaisytą kryžių. Išvydusi pati persigando: tarės monus matanti.

²⁰ „Žemaičių vyskupystėje“ rašoma: „Tadeušas Jūzupas Bukota <...> buvo dideliai dievobaimingas, kas dieną Šidlavos bažnyčioj vien kart su kitais kunigais balsu kunigiškus poterius kalbėjo, kas rytą, maž per pusę adynos klūpodamas, perkratinėjo gerybes [D]ievo; Šidlavos bažnyčiai daug gero padarė, nemaž pavargėlių savo duona maitino, kiekvienam, pašalpos reikalaujančiam, ką norint davė“ (M. Valančius, *Raštai*, t. 2, p. 188). Panašų T. J. Bukotos paveikslą Valančius pateikia ir analizuojamame apsakyme. Plg.: „Toliau žengusi [Elžbietė], išvydo greta altoriaus didžiojo tris kunigus iš vienos ir tris iš antros pusės, bekalbančius pakaitomis poterius. Tarp tų buvo ir kunigas Tadeušas Bukota, pavyskupė impulsotas“ (M. Valančius, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Lietuvių lit-ros ir tautosakos intas, 2001, p. 99, 101; toliau straipsnyje cituojant apsakymą „Mielaširdinga ponja“ bus nurodomi tik šio leidinio puslapiai). Vėliau būtent jis, išskirtas iš šešių besimeldusių kunigų, dalyvauja dialoge, palaiko ir tarsi bažnytiškai palaimina Elžbietės apsisprendimą tapti įmote, įvaikinti našlaitę: „Jei ponja padarysi anai [Liudvei] ką gerą, atrasi pas Viešpatį užmokesnį“ (p. 101).

Uždėjo vėl lentelę, su ašaromis pasakė aciū Viešpačiui Dievui su Motina Švenčiausia, grįžo namon ir parodė vyrui radybas savo. Tas prasidžiugęs nusamdė vežimą ir leidos į Vilnių, kame pardavė rastąjį kryžių už keturis tūkstančius muštinių.

Sugrįžęs namon, pastatė trobesius, prisipirko galvijų ir vėl atkuto it musė pavasarį.

Taip Viešpats globia visus, kurie savo reikaluose pas jį glaudžias, o Švenčiausia Panelė Šidlavoj visuomet yra stebuklinga“ (p. 105, 107).

Kaip matome, Šiluvoje nuoširdžiai besimeldžiančią „Mielaširdingos ponios“ heroję Dievo malonė aplanko net dusy: vaikystėje, kai visiška našlaitė tampa turtingos ponios globotinė, ir po viską nuniokojusio gaisro, kai padegėliai tvirtai atsistoja ant kojų. Šiuo požiūriu M. Valančiaus apsakymas sukomponuotas labai panašiai kaip šventose vietose maldininkams įvykusių stebuklų (netikėtų stebuklingų išgijimų, atleidimų, atgavimų, atradimų ir pan.) vadinamieji liudijimai, kuriuos pateikia arba patys malones patyrusieji, arba artimi jiems žmonės. Europoje tokių liudijimų fiksavimo, užrašymo tradicijos labai senos. Pakankamai turtingos jos ir Lietuvoje. Vienas įdomesnių šio pobūdžio verstinių leidinių – 1907 m. Vilniuje išleista knygelė „Marija – mūsų viltis, arba Švenč. Marijos stebuklai“, kurią remdamasis šventojo Alfonso de Liguori (1696–1787) raštais parengė Jurgis Baltrušaitis. Šiluvos klebonai liudijimus apie šiluviškius „stebuklus“, malones rinko nuo XX a. pradžios. XX a. I pusėje dalis jų buvo publikuoti „specialiuose leidiniuose – ‘Šiluvos stebuklai’ ir ‘Marijos šventovė Šiluvoje’²¹, sykiu net pateikiant patarimus, „kaip apturėti stebuklą“²². Tokie liudijimai tebepublikuojami ir dabar (žr. katalikišką internetinę Šiluvos svetainę www.siluva.lt, parengtą Kauno arkivyskupijos). Stebuklų, tiksliau – malonių, liudijimai paprastai užrašomi pagal tokį bendrą trinarį kompozicinį modelį: (a) nelaimė arba nusidėjimas – (b) nuoširdus meldimasis šventoje vietoje – (c) malonė (arba atleidimas ir malonė). Panašios ir tam tikros atskirų kompozicinių dalių (pvz., pradžios, pabaigos) vidinės „formulės“, net sintaksinės, stilistinės jų formuluotės. M. Valančius: „Taip Viešpats globia visus, kurie savo reikaluose pas jį glaudžias, o Švenčiausia Panelė Šidlavoj visuomet yra stebuklinga“ (p. 107); J. Baltrušaičio išverstas A. de Liguori: „Ir teip per Marijos užtar[i]mą tasai jaunikaitis gavo Dievo malonę ir laikinius [žemiškuosius, materialius – V. B.] turtus“²³.

Tačiau atmetę tradicines traktuotes pažvelkime į M. Valančiaus kūrinį ne kaip į religinio liudijimų žanro variaciją, ne kaip į naivų didaktinės paradigmos rašinėlį, plėtojantį tiesmukoką alegorinę etiką bei poetiką, bet kaip į conceptualų katalikų vyskupo tekstą. Pastebėsime, jog jis kone juvelyrišku tikslumu, stulbinančiai „paraidžiui“ modeliuoja ir iliustruoja dvilypę religinės atributikos, katalikiško bažnytinio daiktiškumo prigimtį, neišvengiamą jo metafizikos transformaciją į buitiskąją fiziką, materiją. Dieviškosios kančios ženklas, arba, kaip rašo M. Valančius, „Dievo mūka“ (Dievo kančia), t. y. dievybės ir tikėjimo simbolis, pirmiausia susidvejina, po to virsta brangenybe, nauda, virsta

²¹ A. Vaišvila, op. cit., p. 31.

²² Būtent taip pavadinatas vienas anoniminis leidinio „Šiluvos stebuklai“ (1931) straipsnelis, kuriame, be kitų patarimų, pateikiamas ir šis: „Į miestelį paskubomis, išsiblaškę irgi neikite: išėję iš gijos, kada atsidendia pilnas vaizdas ant miestelio, apsistokite susikaupimui ir sukalbėkite šiek tiek maldos“ (Kaip apturėti stebuklą, *Šiluvos stebuklai*, vienkartinis „Lietuvos“ leidinys, 1931, Nr. 1, rugšėjo 5, p. 4).

²³ [Alfonso de Liguori], *Marija [-] m[ū]sų viltis, arba Švenč. Marijos steb[u]klai*, iš šv. Alfonso de Liguori raštų surankiojo [ir vertė] Jurgis Baltrušaitis, Vilnius, 1907, p. 41.

pinigais – *keturiais tūkstančiais muštinių*, o galiausiai virsta *trobėmis, galvijais*. Iš pirmo žvilgsnio toks virsmas gali pasirodyti net kiek šventvagiškas. Tuo labiau kad kryžius, kurį Šiluvos „Švenčiausios Panelės“ išmėsta / pasiūsta globėja „mirdama rankose tūrėjos ir bučiavo“, yra parduodamas, kaip matome, nedelsiant, nesvarstant ir be mažiausių skrupulų. Bet šventvagystės nuodėmė rašytojo vyskupo neapkaltinsi. Kurdamas šiuos epizodus ir siedamas juos su Šiluvos fenomenu M. Valančius kaip tik išlieka ir labai nuoseklus katalikas, ir labai nuoseklus Šiluvos legendos plėtotojas.

Simbolinis bažnytinis daiktiškasis atributas („Dievo mūka“) patiria metamorfozę, kuri atskleidžia to atributo pirmvaizdį, pirminę *vien* daiktiškąją (utilitarią) jo esmę. Žmogaus atžvilgiu pradinė, *ikisimbolinė* bet kokio apčiuopiamo daikto paskirtis ir yra būti įrankiu, užtikrinti vienokias ar kitokias gyvybines funkcijas, saugoti, puoselėti žmogaus egzistenciją. Kai pastarajai iškyla pavojus, sudega sodyba („gaisras sudegino ne vien jaują su javais, bet ir numą, ir trobą, ir kūtes su visais gyvuliais“; p. 105), t. y. kai sunaikinama visa normalios materialios egzistencijos bazė, tada simbolinis sakralus bažnytinis daiktiškasis atributas, atsidėkodamas už ištikimybę jam ir jo simbolizuojamai katalikiškai dievybei, religijai, tikėjimui, tartum savaime „nusimbolinamas“ – atributas „iš(si)sprogdina“, atskleidžia antrašą savo pusę, reversą, tampa nesimbolinių, utilitarių daiktų gausa, kurios sutelktinis pavidalas jis iš esmės latentiskai ir buvo („pastatė trobesius, prisipirko galvijų“; p. 107).

Akivaizdu, kad M. Valančiaus apsakymo kryžius apima ir Liudvės gyvenimą, ir daugybę kitų gyvenimų perkeltine *visų daiktų* potencialaus katalikiško dualumo prasme. Mat taikydama daiktinių sakramentalijų principą, kuris tam tikru laiku ir tam tikrose vietose klestėte klestėdavo (klesti), katalikybė gali susimbolinti kone *visus pasaulio daiktus* ir išsiskleisti pačioje įvairiausioje daiktiškojoje materialybėje: sakralumo linkme gali „dualizuoti“ bet kurį akmenį, medį, olą ar paveikslą, statulą. Tačiau, kaip demonstruoja savo kūriniu M. Valančius, „dualizavimas“ galimas ir priešinga – profaniškumo – linkme: kryžiaus (vadinasi, ir voto, monstancijos, piksidijos ar pan. bažnytinių simbolių daiktų) „dualizavimas“. Protestantizmas tokių galimybių neturėjo ir apskritai jas laikė „erezijomis“. Dėl to, kaip jau minėta, kai kada (ir ne tik J. Huizingos aprašytaisiais XIV–XV a.) katalikiškame pasaulyje egzistavo nuolatinė grėsmė, kad ties panašių daiktų „slenksčiu“ gali *visai* išnykti distancija tarp abiejų dualumo polių: tarp to, kas žemiška, buitiška, materialu, ir to, kas šventa, dangiška, kas priklauso tikėjimo, religinio dvasingumo sričiai.

M. Valančiaus apsakyme panaši išnykstanti distancija turi materialią išraišką – tai plona klijų plėvelė, kurią ištirpdo pamaldžios herojės ašaros²⁴. Tačiau distancijos išnykimo čia anaipol nesibaiminama. Priešingai, jis pateikiamas kaip natūralus visapusės Dievo galybės įrodymas, kaip aiškus Dievo galios kone tiesiogiai valdyti ir žmonių jausmus, protą, valią, ir jų materialią, socialinę padėtį ženklas.

Finalinė „Mielaširdingos ponios“ malonė, kryžiaus metamorfozė, įvyksta herojei klūpant ir meldžiantis Šiluvos bažnyčioje, t. y. prie pagrindinio kanonizuoto stebuklo – „Panelės Švenčiausios“ paveikslu, kuris ir generuoja didžiąją dalį įvairiuose šiluviškiuose liudijimuose aprašytų malonių. Taip apsakymo finalas, turintis įtikinti skaitytoją permanentiniu Šiluvos stebuklingumu, pratęsia jos legendą ir analogijos principu tarsi imituoja

²⁴ Besimeldžiančiųjų ašaros, kurios ir padeda M. Valančiaus herojei, kartais būdavo traktuojamos kaip „maldos sparnai arba, pasak šventojo Bernardo, angelų vynas“, todėl esą reikėdavo tiesiog „atsiduoti girtinųjų ašarų malonei, būti joms pasirengus ir [meldžiantis] skatinti jas išstisus metus“, jei nori palaimos ir malonių (J. Huizinga, op. cit., p. 241).

M. Valančiui puikiai pažįstamų, „Žemaičių vyskupystėje“ jo aprašytų visų Šiluvos pasakojimų esmė. Šiluva savo sulegendintaisiais, o vėliau iš tikro popiežiaus ar tik simboliškai visuotinio tikėjimo kanonizuotais atributais (paveikslas, skrynia, dokumentai, katalikiški rūbai, apsireiškimo akmuo etc.) duoda impulsą apsakymėlio kryžiaus metamorfozei, nes struktūriškai panašiai metamorfozei užprogramuoti visi minėtieji jos pačios atributai. Žemė slepia ir saugo skrynią, skrynia – paveikslą (dokumentus, daiktus), paveikslas (dokumentai, daiktai) savo ruožtu tampa pagrindu pastatyti bažnyčią ir virsta tos bažnyčios centru, sutraukiančiu daugybę piligrimų į atlaidus, o apie bažnyčią ir atlaidus neišvengiamai įsukančiu gyvenimiškojo materialumo, kūniškumo, t. y. prekybos, linksmybių, karuselė²⁵. Tapačios „slėpynės“ vyksta ir M. Valančiaus apsakyme: „paprastas“ medinis kryžius slepia „brangų, su deimantais aptaisytą kryžių“, kuris suteikia materialų gėrybių gausą. Visais atvejais bažnytiniai daiktai, kurie yra slepiami, metonimine-simboline prasme virsta tarsi kažkokiais pirminiais derlingais grūdais, duodančiais gausingą daiktiškumo derlių: tiek dangišką, tiek žemišką.

Būtent šis „derlius“ antropologiškai dar įžvalgiau, skrupulingiau aprašomas – ir poetizuojant, ir ironizuojant – Žemaitės „Kelionėje į Šidlavą“. Galima teigti, kad Žemaitės sukuriamas panoraminis Šiluvos, šilinių vaizdas iš esmės yra tokio pat pobūdžio paveikslas kaip M. Valančiaus Liudvės kryžius, tik daug spalvingesnis, įvairesnis, įtaigesnis ir meniškesnis. „Kelionės į Šidlavą“ pasakotojo *ironija* tampa taja „klijų plėvele“, kuri atskiria šventumą nuo utilitarumo, bažnytines procesijas nuo šilinių „jomarko“, kulto apeigas nuo turgaus šurmulio. Daiktiškumas kuo intensyviausiai skleidžiasi į abi puses: į dangiškąją ir žemiškąją, į sakraliąją ir profaniškąją, į vėliavų, kryžių, vainikų, žibintų, altorėlių... paradą ir į sūrių, pyragų, cukrinių, skepetaičių, knygų, pinigų, piniginių... sukuri²⁶. Bažnytinė daiktiškoji atributika, prieš kelis šimtmečius slėpusis skrynioje nuo *grynojo, nematerializuoto* žmogaus ir dievybės santykio, čia taip suvešėjusi („gražybės“!), kad užmuša bet kokį intravertiškumą. Tokia apybraižiškai realią situaciją besistengiančios atspindėti „Kelionės į Šidlavą“ pozicija traktuotina kaip *dėsninga Šiluvos legendoje pasakojamų reiškinių ir M. Valančiaus aprašomos šiluviškos kryžiaus metamorfozės išbaiga*. Tik M. Valančiaus (ir Žemaitės) aprašytoji tikėjimo forma jokiū būdu negali būti traktuojama kaip suprimityvintas ar „sudavatintas“ (*šiluviškės*) katalikybės variantas. Tai pačios adekvačiausios (*šiluviškės*) katalikybės atspindžiai ir išraiškos, liudijimai *fundamentalios katalikybės*, kurią Arvydas Šliogeris charakterizuoja taip:

„Gyvasis Dievas visiems laikams liko susijęs su kultu. O kas yra kultas, jeigu ne teofanija per daiktų jusliškąją įvairovę, gausą ir grožį? <...> Kaip tik savo pagarba daiktams katalikybė

²⁵ Tradicinis apeiginis katalikiškas „žaidimas slėpynių“ tęsiamas ir su pačiu šventuoju paveikslu: jis 1674 m. dėl didelės pagarbos padengiamas (pusiau paslepiamas) brangiais ir puošniais aptaisais (*aiza*), XX a. I pusėje – uždengiamas (visai paslepiamas) kitu, „paprastu“, bažnytiniu paveikslu, 1920 m. nutapytu dailininko J. Rutkowskio.

²⁶ Ironizuojantis Žemaitės pasakotojas, nors ir labai saviironiškai, vis dėlto prisipažįsta, kad lyg ir „dėl viso pikto“, bet įsigyja potencialią daiktišką sakramentaliją, kuri iš paprasto materialaus daikto dangiškose sferose gal ir galėtų virsti stebuklingu įrankiu: „Patyriau, jog keliaujant su parakvija reikia turėti baltą lazdelę, su ta suvaikščioti atlaiduose, pargrįžus namo, pasidėti į skrynią, kai mirsi – liepti įdėti sykiu į grabą, ir ta lazdelė nuvesianti stačiai į dangų! / Čia gerai būtų lengvu būdu įsigauti į dangų, bet aš lazdelės neturiu. Dubysos atkrantėje, įlindęs į lazdyną, nusipjovčiau, nusi-drožiau eidamas, ir nešuos, džiaugdamos turį vadovą į dangų“ (Žemaitė, *Prie užvertos langinės*, apsakymai, Vilnius: Vaga, 1978, p. 306).

buvo pranašesnė už protestantizmą, kaip tik daiktų kultu ji buvo labiau religija, daugiau *religare*. Protestantizmas išlaisvino grynąjį transcendentą, o sykiu ir grynąjį transcendavimą: išnyko daiktai, išnyko atvirumas kita-būčiai, sugriuvo daiktiškasis Dievo pasaulis, dingo šventumas <...>.

<...> tik atsiverdami daikto būčiai, mes atsiveriame ir Dievui²⁷.

Net ir atmetus A. Šliogerio brėžiamus religijų vertinimus bei hierarchizavimus, kad katalikybė yra „daugiau *religare*“, o protestantizmas – mažiau, abstraktūs filosofiniai jo samprotavimai apie katalikybės ir daiktiškumo santykį sutampa su konkrečia „lokalios“ (*šiluviškės*) katalikybės praktika, kurios prielaidos, vėlgi teorinės, filosofo nusakomos taip: „Yra tik vienas tikslus ir autentiškas Dievo vaizdinys: tai tas, kurį turi paprasta kaimo moterėlė“²⁸. Greičiausiai tokį vaizdinį ir saugo M. Valančiaus apsakymo „Mielaširdinga ponia“ protagonistė, spaudžianti saujoje „stebuklingą“ kryžių.

***

Literatūrologinė legendos bei literatūrinės jos plėtotės analizė, manytina, gali nemažai prisidėti polifonizuojant Šiluvos fenomeno tyrimus, t. y. greta istorinių, menotyrinių, etnografinių ir panašių „fakto tiesos“ paieškų sureikšminant ir išsamiai tiriant „legendos tiesą“. Legendos, kuri, kaip minėta, yra gyvastinga tiek ir tol, kiek ir kol ji žodiniu, rašytiniu (literatūriniu) pavidalais išlaiko tęstinumą, variantiškumą, lankstumą. Straipsnyje svarstytas katalikiško bažnytinio daiktiškumo aspektas šiuo atveju yra tik vienas iš galimų. Kitų literatūros kūrinių, įvairių neliteratūrinių, bet prie literatūros besišliejančių tekstų Šiluvos tema analizė galėtų sukti: (a) kūniškumo sklaidos aspektu, kai varijuojami Marijos kaip gyvybės rato saugotojos ir vaisingumo skatintojos archetipas, Marijos kaip dukters–žmonos–motinos vienalypiškumą įkūnijančio vaizdinio archetipas, pavyzdžiui, L. Dovydeno apysakoje „Per Klausučių ūlytėlę“, kituose kūriniuose; (b) ideologiniu tautiškumo, patriotiškumo, teisėtos žemiškosios valdžios globos aspektu²⁹, pavyzdžiui, N. Mazalaitės „Vieno miško legendoje“, kituose tekstuose (1991 m. Šiluvoje *specialiu paaukojimo aktu* katalikų kardinolas Vincentas Sladkevičius ir Lietuvos Seimo pirmininkas Vytautas Landsbergis paaukojo Lietuvą Marijai³⁰, lyg ir institucionalizuodami bei būtent *šiluviškai* lokalizuodami kitą, bendrąją, Lietuvos kaip Marijos žemės legendą) ir pan.

Gauta 2007 02 28
Parengta 2007 03 07

²⁷ A. Šliogeris, *Būtis ir pasaulis, Tyliojo gyvenimo fragmentai*, Vilnius: Mintis, 1990, p. 221, 224.

²⁸ *Ibid.*, p. 226.

²⁹ Apie šiuodu ir kitus aspektus bendrąja prasme žr. J. Kristeva, *Stabat Mater, Krantai*, 1991, Nr. 9–10, p. 37–47; W. Beinert, *Unsere Liebe Frau und die Frauen*, Freiburg–Basel–Wien: Herder, 1989 ir kt.

³⁰ <http://www.siluva.lt/apie/istorija/index.html>; paaukojimo aktas saugomas Šiluvoje.

VIGMANTAS BUTKUS

The legend of Šiluva and its development in the short story by Motiejus Valančius “A Kind-hearted Lady”: the aspect of “ecclesiastical materialism”

Summary

Chronologically, the earliest version of the Šiluva legend was recorded in 1661 by the dean of Šiluva Mikalojus Sviechovski (*Nicolaw Swechowski*), but only its Polish documentary duplicate from 1786 survived. This earliest version of the legend and its further transformations are analysed in the first part of the article. Attention is focused on the ideological fight, which is given a special prominence in the legend, of reformation and contra-reformation, Protestantism and Catholicism for the symbolic “ecclesiastical materialism”. The legend tells that the painting of St. Mary was hidden from the destruction of Protestants and many years later was found by Catholics. Since the 17th century the painting was reckoned miraculous, at the end of the 18th century it was canonized as miraculous by the Pope and became the central accent of the Šiluva baroque church. The *materialism* of the painting is highlighted by demonstrating the way it rallies and multiplies not only sacral symbolic ecclesiastical, but also material, utilitarian, everyday things, especially during the Šiluva feast as in 1907 described in the documentary ethnographic writing “A Trip to Šidlava” by the classic of Lithuanian literature Žemaitė (1845–1921).

In the second part of the article, the short story “A Kind-hearted Lady” written by a Lithuanian writer, Catholic bishop Motiejus Valančius in 1868 is analysed through the aspect of ecclesiastical materialism. The story is about miraculous grace experienced by the heroine. The heroine is graced for the transformations of a symbolic ecclesiastical thing – a cross: the cross “transforms” into material wealth which saves the heroine from misfortune (fire). The following generalizing conclusions are made in the article: (a) the inevitable spread of “ecclesiastical materialism” to symbolic-sacral as well as trivial-profane spheres; (b) the Catholic naturalism of such “double” spread; (c) the authenticity of “local Catholicism” (the case of Šiluva).